

לכתוב בה את פטירתו החריפות בסגנונו המיוחד והמציני. וסגנון מיוחד ומצויין יצר לו מנדלי גם לספריו-מעשיות שלו בעברית, כשחזר לספרות העברית אחרי הפסקה של כמה שנים. הוא אינו עוד בעל לשון ביבלית, כנהוג. לשון צחה זו שמורה לו רק להשתפכות הנפש ולציור הטבע, אבל לציורי החיים ושיחות הבריות סגל לעצמו לשון חיה וצרופה של המשנה ומבחר האגדה, וכשקוראין, למשל, שיחת הכסלונים בסגנונו החי של מנדלי, אפשר לשכוח שזו תרגומה של לשון החיים ולחשוב באמת שהבריות הללו אין מסיחין אלא בלשון זו דוקא...

ומיוחד הוא מנדלי לא בסגנונו בלבד, אלא גם בדרכי האמנות ואופני היצירה שלו. חותם מיוחד, חותם מנדלי, טבוע על כל היוצא מתחת עטו הנפלא. לכאורה, אין כמעט ספורד המעשה (מה שקוראין פְּבֹלָה) בציוריו, ויש שתמצאו בהם דברים שאינם מתאימים לכלל זה או אחר מאותם הכללים המקובלים והקבועים להלכה בסעיף, שלחן-ערוך של האמנות. אבל מי ישים לב לתביעות כגון אלו בכתבי מנדלי המלאים כיס מקוריות? קורא אתה, לדוגמא, את י"ב הפרקים הראשונים של "ספר הקבצנים", שכל עיקרם אינם אלא כעין "פתיחתא" לגוף המעשה, ונהנה הנאה מרובה. אפשר, שאין זו מן המדה להאריך כל כך בהקדמות, אבל מה בכך? כל פרק ופרק הרי הוא יצירה בפני עצמה, מעשה ידי אמן. וכמה מאמרים-פתגמים, מהרות של עניינה-שפלה, אפשר להוציא מתוך כל פרק!

בשרונו של מנדלי, כאמור, גדל והתפתח מתקופה לתקופה. זקן ספרותנו זה כל זמן שמוקין בפני רוחו מתגברות וכח כשרונו משתבח ומתעלה. ולפיכך הרבה מספריו הקודמים כיון שבאו לידו להוציאם במהדורה חדשה נשתנו אצלו תכלית שנוי, נתגדלו בכמות ובאיכות וכמעט שלא נשאר כלום מהנוסח הישן (השוה, כפי שזו לאו שמו כלב), מיד חושי מחבללים כי ואינו שומע עוד דבר מכל הדברים, שמדברים אלי. פרח נשמתו מטני, והרי הוא מתלכט שם, אצל הכלב... וכשכלב זה נגש אלי לפשפש בי ולהרתיני, לכשכש בונבו להנאתי ולהשמיע עלי רוב חבה—הריני מקבל יסורים אלו באהבה; אדרבה, כך נאה וכך יאה, כחוננים נהיה שנינו — ובלבד שלא הגע בי ובגופי. במסותא מנד, אל נא הניח עלי את כף-רגלך הקרה ואל תתחב את סנטרך לתוך פני. יודים אנחנו, אהבת-עולם אהבתך, ואולם אהבתך מרחוק...

על חברי רבניצקי לא אעיד עדותי בזה. אפשר שמתירא הוא מפני הכלבים עוד יותר ממני. אמנם מתאמץ הוא להוכיח לי, כי מוראו של כלב אינו גדול עליו ביותר. מה ענין מורא ככאן? כלום סוכך אין בידו? אדרבה. סוכך זה כבר יוצא לו מוניטין בכל אודיסא כולה. שכתתי להקדים ולהודיע, כי יודיו רבניצקי אינו יוצא מפתח ביתו החוצה באין סוכך בידו. בין בימות הקיץ ובין בימות החורף. נכנסת לכרך של אודיסא ופגעת ברחובה של עיר ביהודי שפניו אדומים ומאירים, ומצחו לבן ותפושיהרהורים, והראגה בעיניו הטובות, וסוכך גדול ביד-מינו, אף-על-פי שצינת החורף מושלת בכל תקפה—וידעה, כי הוא הוא זה, רבניצקי הוא זה. יודע אני את סודו של הסוכך אשר בידו: תרים הוא בפני הכלבים, ואם תמצני לומר, הרי אף מקל יפה לגופם? ויש לומר: מי נתן לך פתחון-פה לשאל שאלות ולהקשות קשיות?

בקיצור, שנינו, אני וחברי רבניצקי, כיון שראינו ברוח משונה זו כדמות כלב הולכת ובאה לקראתנו ופיה פער — מיד פרח נשמתנו ונסתלקה מן הגוף. מתחלה נצנין רעיון במחנות שנינו: ל ב ר ו ת ! אלא כמה דברים אמורים? בכני-ארס שרגלים להם לברוח. אבל בני-ארס, שרגליהם קצוצות

לדוגמא, את ה"ווינשפינגעריל" הראשון; מחברת, קטנה ככף איש", לנוסח המחודש, המחזיק שמנה ספרים). ובכלל אפשר לומר על ציוריו של מנדלי: "אחרון אחרון הביב".

ומנדלי, כביר הרוח, לא כחה עינו ולא נס ליהוי" עד זקנה ועד שיבה. הפרקים הראשונים של "היי-שלמה" (בימים ההם) שיצאו מתחת ידו של "הסבא" בזמן האחרון. מה נעים ונעלים הם כמעשה ידי אמן, ומה נאה סגנונם המצויין בשלמות של פשטות נמורה.

וביום שמחת החג של ספרותנו, במלאות שבעים והמש שנה ליהודי היהודים זקן ספרינו וצבי תפארם, כל חובבי ספרות ישראל, בכל מקום שהם, פונים אל "הסבא" הגדול והחביב, בלב פלא תודה על פעולות רוחו המופלא וגישהם אליו ברכה ממעמקי נפשם שיהא שלם בגופו וברוחו, דשן ורענן, ולא ימיש מעשות פריה-עלויים ומפרות את, נכדיו" הסופרים לאורך ימים. אודיסא, כ"ו סלון.

ח. נ. ביאליק.

יוצרי ה"נוסח"

על מנדלי כלו אפשר לדרוש תלי-תלים. כאן רצינו לרמוז בקצור על תג אחד שלו, על מנדלי היוצר את "הנוסח" (* האמנותי בספרות העברית והיהודית).

"הנוסח" — אין זה סגנון בלבד, ריתמוס בלבד, אופן הציור

(* כך קורין בוואלהין למסורת נגוני התפלות המקובלים בעם, ומהו בהשאלה-לכל דרך כנושה ושכלונה מקובלת באחד מן המקצועות.

עד קרטוליהם, ולבם תלוי בנימא, ושערות ראשהם סמרו פסח, ועיניהם יצאו מחוריהן — מה יעשו? לא עליכם, יודיו הקוראים, גורל כגורלנו. רבנו של עולם, הלואי ויהא חלקם של שונאינו וכל דורשי רעתנו כחלקנו אז!

והסבא? — את הרנע הוא לא אשכח כל ימי חיי, עד עולם לא אשכחו. כיון שפתח הכלב את פיו וקפץ ממקומו להתנפל על הפנים החדשות, שנכנסו לפרדם בלו רשות בעליב, מיד עמד הסבא כנגדו, הניח שתי ידיו על לבו, כוץ את שפתיו מתוך לגלוג קל, הציץ רגע לתוך עיני הכלב ופרץ לעומתו בצחוק גדול ורם — העבודה, שהכלב הבין פירושו של-צחוק זה. ולא שהבין בלבד, אלא שגם נעלב על ידו כך. כחצי רגע ארך הדבר — שניהם עמדו זה כנגד זה, עומדים ומציעים זה לעיני זה. ואפשר שגם הצי רגע לא עבר, ורק בעיני נמשך הדבר כשנות-דעה. איהו רגע קשה היה מאד, אדם והיה נפגשו שניהם ומדרו זה את זה בעיניהם לראות, מי ינצח את מי... כפי הנראה, נכנע הכלב מפני הסבא ונפשו קצה בעמידה כמלה זו, ולפיכך כבש את עינו, עינו גולן לזהות, בקרקע, פתח פיו והוציא פיהוק מגרוננו, שלח לשון ארוכה לארץ, וקף גב וזעזע את עורו הצהוב והמכהיק — ואחר-כך שכח מרת דרך-ארץ ופנה אלינו אחור, במחילה מכבודו, וחזר והלך לדרכו, הולך ומרית עקבותיו כחישו.

ביום ההוא אבלנו אגסים לשובע. אגסים יפים. אלא שאגסים אלו הביאה לנו אשתי בשובה מן העיר.

בלבד וכו'. ה"נוסח" הוא האב והיסוד לכלם, ואולי התולדה של כלם.

שם, ספרות" — ב"יפה" הכתיב מדבר — היה לנו גם עד מנדלי. מעולם לא היו יהודים מונעים עצמם מן הכתיבה. אבל את, הנוסח" המוצק, שהולך ויכבש את הספרות העברית בימינו — הביא לעולם מנדלי. עד מנדלי היו רוב הסופרים כותבים בלא נוסח.

"היכי תמציו?" — אף אני תמה. והלא זה מיבוי של הנוסח: לאחר שהוא בא לספרות ועומד בה, שוב אי-אפשר לנו בשום פנים לצייר בדמיון, כיצד נתקיימה זו ומה היו פניה לפני באו. ה"נוסח" — זה שקובע פרצוף פנים אחד ושלם לכל החמר הספרותי של הדבור או של התקופה — הוא הוא גם הקרקע שהכשרון עומד עליו וגדל מתוכו. בלא נוסח מוצק אין מקום איתן לדרוסת רגל של הכשרון, לפסיעה כל שהיא בת רושם נכר. על פני דבר נגר ומהותך אין הפסיעה משאירה רושם.

ואפילו מי שבא לשנות — עליו למצוא איזה, יש" קים, שיחול עליו השנוי. וכו', וגם חוב כל כשרון להיות בן-חורין, לגלות את כחו שלו על פי רכו, אבל עליו להשתעבד גם אל איזה, מחוייב המציאות". יצא כלו מן התחום — יצא הרג מן המים, נתלש הצמח מן הקרקע.

היצירה האישית, המפוצלת — באה לכסוף. מתחלה בא הנוסח. מתחלה צריכים להבראות הדפוסין הראשונים, שכלונא ספרותית קבועה, מטבעות מהלכות בנות-צורה ובנות-קיום.

ולספרותנו הכפולה שער מנדלי לא היה, "נוסח" מקיבל ועומד איתן. בימינו קשה לשער, עד היכן הגיע חוסר-כחה של הספרות בפנה זו. העברית נסמכה, לפחות, על משענת קנה רציץ של ה"פסוק". אין רע מוחלט ב"פסוק" אם משתמשים בו כהלכה, וביחוד, אם הסופר נותן מרוח-היתרה, העצמית, עליו-מלים שכנות, או חברות ישנות, מאירות ושמות תמיד כשהן מודמנות בהיסח-הדעת שוב לפונדק אחד; ואף הקורא שמח עמהן. הפסוק, בין מת ובין חי, הוא אמנם קונסרבטיבי ועליו להלחם בו מלחמה שאינה פוסקת, אבל באותה שעה עלינו לבקש בו גם משען. גם שאר הספרויות בלשונות החיות יש להן, פסוקים" משלהן — פסוקים שבכתב ושבעל-פה. ההבדל שבין אלו ובין הפסוק העברי אינו מרובה כל כך, כמו שהוא נראה לכאורה. הספרות העברית יכלה אפוא באין ברירה לתת מקצת מיינה החדש בקנקנים הישנים, שהיו אמנם רעועים וסדוקים הרבה, כנוסחאות הקדמונים של התנ"ך ושל אחריו. מה שאין כן הורגונית. זו היתה מחוסרת ישע לגמרי. זו היתה בכחינת אפס ואין. יינה וקנקניה — שניהם הרי עדיין לא באו או לעולמה.

מול לדוגמא, "ספר" או, מאמר" של אחד, "המחברים" בימים ההם — ובאותו רגע תשליכו מידך, לקביעות כל שהיא אין שם סמן וזכר. רואה אתם מלים, אפסוף של מלים, שאין אתה יודע למה הוא ומה לו כאן. אלו הן מיני בריות קבצניות, כנופיות עורות ואלמנות, שהן תועות כגרים גרורים לכאן ולכאן, ואינן מוצאות להן מקום ומעשה ובית-אחיה. הדברים יגיעו ומגורים כמים, בלא גון וריח; צירופי-הדברים — כחם רע, ואין בהם כח הקיום ליוזם וכל-שכן למחרתם. הכל הולך ומתמוזו שם תחת העין, כאלו הכף כתוב על נייר מחוק, לא הרצאת מחשבה בכתב היתה זאת — אלא מין דבר שאין לו שם ודוגמא בשום ספרות בעולם.

וזאת עלתה להם לא ממועט כשרון בלבד, אלא בעיקר, מחוסר נוסח קבוע ומקובל, מחוסר נרתיקים וכלי-קבל מוכנים בעין לתת בהם את תכני המחשבה הפשוטים ביותר.

בימיהם לא נברא עדיין לצרכי הספרות החדשה אותו, הנוסח", שמנדלי לבדו, בכחו הגדול ובאמנותו הרבה, יגע בשכלולו יגיעות לא-אדם ושקע בו חלק מרובה כל-כך מרוחו היוצר ומכשרונו העצום.

דבד קל, לכאורה: יצירת שכלונא, ואולם מעשה היצירה של זו היא מעשה-ענק. כאן עישה היוצר היחיד מה שהיה ראוי להעשות על ידי דורות רבים.

לצרף צרופים חדשים בנוסח מן המוכן-אף זו לא מלאכה קלה היא. כל-שכן להוסיף עליו, לשנות בו קמעא. אבל יצירתו מתחלה — בזה יש מעין מעשה בראשית. יוצר המחט הראשונה, הפשוטה — הוא המגלה, ולא עושה המכונה המורכבת לתפירה. צבת בצבת עשויה, וזו השניה בודאי נעשתה יפה מן הראשונה. — אבל הצבת הראשונה היא מעין, מלאכת שמים".

יצירת נוסח — פירושו: מתן צורה קבועה למחשבותיו והרגשותיו של הדור ועל-ידי-כך להקל עליו את הפרוצס של שתיהן. יוצר הנוסח הספרותי מסייע לדורו, לבעלי הכשרון הבינוני שבדורו. לחשוב את מחשבותיהם ולהרגיש את הרגשותיהם. דיסקיפלינא הוא מכנים לתוך רוחם ומסדר עליהם את עולמם הפנימי. הוא המוציא את מעט הזהב מכדי-רוחם והוא המתוכן למטבעות".

מי שבא לשער מרת הדוכב של האופק הספרותי בדורו — יוכל הוא לעמוד במקום גבוה או במקום נמוך, אבל כל השטח, לכל מלוא העין, צריך להיות של מישור. ואת המישור הזה בספרות נותן ה"נוסח".

עם הנוסח באה רוח גדולה בספרות. בעלי הכשרונות החדשים, הגדולים עם הקטנים, אינם צריכים לבזבז יותר מחצי האנרגיה היצירתית שלהם על "מעשה בראשית", על יצירת הכלים. הם מסתייעים הרבה במה שיש מן המוכן ומצוי לתשמיש יד, ואת עיקר כחם הם נותנים מעתה לתוכן. החדש, שהביאו משלהם. וכנגד זה, מחוסרי-הכשרון הרמאים הולכים ומתגרשים מתוך ה"ספרות". במקום שיש "נוסח" ובידור וקביעות צורה — אין מקום מרחב לגנבת-דעת. ה"מליצה" הידועה — היא התקופה שלפני הנוסח.

זה כחה של יצירת הנוסח.

ומתן נוסח לדור — פירושו: להכניס עצמי אל סתר לבו של הדור ואל מעמקי נשמתו, להתמוג עם רוח הדור מוג עולם ולהבטל בתוכו.

נותן הנוסח ומשליטו — מטמיע תחלה את רוח הדור בתוך עצמו, ולבסוף הוא עצמו, או חלק גדול ממנו, נטמע ואובד בתוך רוח הדור. ופעמים — כמה יגון בדבר — הרבה מיצירותיו אינן נקראות אפילו על שמו, כך מזלו של "נוסח": הוא נעשה מיד דבר של הפקר. הכל זוכים בו ואין אחד בעליו. הכל מסתפקים ממנו ונאותים לו — ואין מחזיק עליו טובה. יוצרו הראשון אין לו בו זכות ורשות יותר משיש בו לסתם כל אדם.

נוסח — אמרו אינשי — גפן מסיני".

וגדולה מזו: כל מה שה"נוסח" מתפשט יותר. כל מה שהוא מתקבל יותר על הבריות — יותר אין היכר להרושו, למהדתלמוד לומר" שבו. בני אדם רואים ותוהים: "פשיטא! מאי רבותא?" — ואין יודע ואין מרגיש. בכמה חבלי יצירה ותענוג יצירה עלה, פשיטא" זה ליוצרו הראשון. אין יודע ואין זוכר, כמה שמחה וקורת-רוח הביא, פשיטא" זה בשעת הרושו, לאלו שבקשו אותו ימים ושנים ולא מצאוהו או לאלו שלא ידעו גם לבקשו, מפני שלא הרגישו בחסרונו כלל. שכחנים הם בני אדם, ורע מזה,

שפעמים אינם רואים ואינם תוהים כלל. מתוך שהדבר הוא דבר של "פשימא" לפיכך אין מרגישים בו כלל. מצד זה דומה אפוא הנוסח לאורלוגין שעל גבי כותל: אימתי מרגישים בו? — כשהוא משתתק.

אם יש אפוא, ויצר לשמה, שלא על מנת — ויצר הנוסח אחר מהם. "עולם הבא" שלו הוא ממין אחר לגמרי, בחינת, עין לא ראתה. "בשר-ודם" פשוט אין דעתו מתקררת בכנון זה. רוצה הוא למשמש "עולם-הבא" שלו בעשר אצבעותיו. ברם, מנדלי מוזמן לכל מיני "עולם הבא" שבעולם היצירה שלנו. הוא הרי האמן הראשון לכל דבר. הוא הרי התחיל כמעט הכל מ"בראשית". ציורי הטבע, תאורי החיים ובריאת הסגנון האלה — הרי הכל משלו והוא האב לכלם. מלבד זאת — הרי יש עוד מנדלי האינדיבידואלי, מנדלי בעל ההומור שאין דוגמתו, מנדלי היודע את נפש האומה, ואולם הזכות של יצירת, הנוסח" מברעת הרבה מהם. בעיני משקלה אלף ככר.

זה כחמישים שנה ויותר יושב לו אותו סבא בתוך כסאו, המשקפים נתונות על עינו הקטנות, המחודדות וראשו כפוף על גבי גליון לבן. ראיתם את סופר-הסתם על גבי יריעת הקלף בצוירו של איזראל'ס? — כן מראה הסבא. יושב הוא וחורו מרגליות. טפה לטפה, מרגלית למרגלית — והנה סגנון חדש נתן לנו, והנה נוסח-אמנות לנו, והנה גם ספרות חדשה.

אפשר לא רב הדיו אשר שפך מנדלי לפי שנות עבודתו, אבל גם טפה אחת לא יצאה לבטלה. כל מה ששאב במלוא חפניו מנגני רוחו היוצר של העם השיב אחר-כך טפה מפה, מווקק שבעתים. לתוך נגני רוחו של אותו העם עצמו.

עתה יש לנו ספרות חזקה ואמיצה, אמיצה אולי גם ממנדלי בעצמו. אין זה אלא מפני שהוא, מנדלי, הבלויע בה את עצמו. בתוספת עצמו הגביר אותה גם על עצמו. מנדלי ועוד — חזקים ממנדלי.

ואת החסד הזה, סבא יקורא, לא ישכחו כך נכדיך ונכדי נכדיך עד עולם.

בעל-מחשבות.

שְׁלוֹם יַעֲקֹב אַבְרָמֹבִיץ (ר' מְנַדְלִי מוֹכֵר סִפְרִים).

(לחג יובלו, במלאת לו שבעים וחמש שנים).

I.

יותר מחמישים שנה עברו למיום שהתחיל ש. י. אברמוביץ את עבודתו הספרותית. ככל הכופרים, השתקפי גם לפני עינו וריחו הוא רשמי ולדותי הקדומה בצבעים יותר כולטים ויותר חריפים, וקוראיו הם אנשים ששנות המאה העשרים נקלטו עמוק בלבם. על שערי כתביו של אברמוביץ דופקים ארבעה דורות: אותו הסבא-השב בן זמנו של ניקולי, ינינו, אשר כבר עבר את ימי הבהלה של רבולוציה רוסית. ובין אותו השב וינינו נתונה ברובה משונה — תקופת ההשכלה עם מנדלסוניה הרוסים ואגודותיה הפטרבורניות. ודאי יש השתלשלות טבעית. בין ארבעת הדורות הללו. אבל שיי אברמוביץ לא טרח מעולם לקשר את הדורות זה בזה. מתוך כתביו בולט ועולה לפנינו ביחוד הסבא השב.

בבהירות מיוחדת מבליט הוא — הסבא ר' מנדלי — את הסביבה ואת הרוח ששלטו בימים ההם, כשאבותיו ודודיו היו עוד אורחי קבציאל וגדוליה. אליבא דאמת אין אנו מוצאים בכתבי יד מנדלי שום מעבר מן העבר אל ההווה. כשאנו עומדים שקועים בתוך עולמו של ר' מנדלי, הולך ונשתתק מאתנו כל סאונו והמוני של רחוב-היהודים שבימינו. כשאנו מסיימים את, ספור-המעשה" שלו נדמה לנו, כי הלום הלמנו, הלום שאין לו שום שייכות לשעתנו הקודחת, שאנו קיימין בה עכשו.

רוח האדם שחונן כה אלים לעביר בטיסה אחת עולמות קדומים ודורות מתים, — זה שניתנה לו מתתיה ל,הזכיר נשכחות" ולהקביל את העבר השב, המת, אל היום החי, הפיוז, — הוא משתומם ונרעש בפסעו פסיעה גסה מדורו הוא לדורו של ר' שלמה בן חיים, לדורם של אותם היהודים שהאמינו עוד בתמימות, כי בא ר' משה מונטיפיורי אל ניקולי קיסר על מנת לקנות את יהודיו מאתו בכסף מלא. דומה, שאין כל שום קורבה ושייכות בין העולם היהודי של עתה, עולם של נודדים ואכסטרנים, דניסטים וחררים מתוקנים, מלמדי עברית בעברית וסוכנים המעבירים את הגבול; עולם של ציונים, טיריטוריאליסטים ופעילי-ציון; של עתונים, אנדרות לשירה וזמרה וקונטרסים ואספות לתרבות; של בתי-ספר לאימניות, תחנות לנסיון וישעור-ערב; של בתולות רופאות-שנים, קורסיסמות בברן וכלות "בפארוז; עולם של סופרים, בוגדיסטים ודיקנטנים. מנדלי-פרע. — ובין אותו העולם של ר' מנדלי, אשר בו חיו, פרו ורכו חטפן, מגיר, מוכיח, שמש, סופר-הקהל, שתדלן, בעל-עצה ובעל-טובה; עולם של רישי-דוכנא, מלמדים, שדכנים, ברחנים, בטלנים, גבאים, משולחים, ובחורי-ישיבה; פרושים, לומדים, אברכי-משי, יהודים נאים, בני-אבהן, קוראי-ההלום, לומדי משניות, בעלית-פלות ובעלית-תקיעות, מתקני סביבונים, ו"ארטיסטים" לפורים, מרדדי מצות, דיינים ושי"בים, מנקרים ומשגיחים, נשים צדקניות ו"מבלניות", מתקנות פתילות, לנרות-נשמה" ומודדות-קברים וכו' וכו'.

כשאנו מסתכלים ברחוב-היהודים, שהאשמדאי מראה לישראל המטורף; כשאנו רואים והנה זוחלים ורומשים בו ברחוב, פאות סבוכות ופרועות, נרגרות ופיקות בולטות, חולי מעים ותחתניות, פוזמקאות ועקבים חשופים, מטפחות, קופסאות, תרודים, רעשנים, נרגנים, אתרוג-יקרפו ותרגולות לכפרה, — ואנו שבים מתוך עולם-התהו הזה אל רחוב היהודים של עכשו, עם הנקיון השירד בו לכה"פ לפנים יצורתה האירופאית כביכול. — נדמה לנו, שעם זרם הזמן כבר נסחף לגמרי זכרון עולמו של אברמוביץ: כבר אכלה הרמה אותו העולם ומתוך עפר הרקבון צמחו ועלו חיים חדשים אחרים, — יהודי אחר בנוסח חדש ורחוב אחר בנוסח חדש. . .

ולא עוד, אלא שנדמה כי לא רק צורה חדשה לבש רחוב היהודים, אלא שגם בתוך פנימיותו באו חליפות ותמורות. בימיו של אברמוביץ, כשהיהודי התחיל עוסק בהשכלה, נולדו בלבו ראשית כל רגשי בוז ליהודי היהודי ולכל הסביבה היהודית. "שהרי אהיה בהווייתו יהודי נקלה ובוזי עם" — היה חושש ישראל לנפשו, בשעה שהתחילה תאות ההשכלה טורדת אותו — חידה עזומית אהיה לרבים ואתמשל לאותה המטרונותא במשל הקדמיני, שמכבדת ומפנה כל מקום מוזהמא, ומקומה שלה בשפל, באחת הפנות, ולמטרונותא זו שאת כל העולם היא מלאה ולה אין מקום בעולם, מטרונותא שהיא בשר ודם וכל מה שראוי לאדם יש לה, ואע"פ כן היא אפס ואין. אחת אני יודע — והוי מטאטא". (סוסתי פרק א'). לעביר בתוך העם, בעד העם — פרושו

להיות מטרונותא, המכבדת ומינה כל מקום מוזהמא והיא עצמה מסתלקת אל זווית מלאה אשפה. שני המושגים, "אדם" ו"יהודי" היו כל כך רחוקים זה מזה, עד שלא יכל איש לשער כלל כי אפשר לאחדם. אבל עכשו, לאחר שהגענו לידי הכרה שכולנו איננו אלא טיפין היוצאות ממעין יהודי אחד, שוב לא נוכל עוד להבין היאך אפשר לו לאדם שלא יתאוה להיות-איתה, המטרונותא, המכבדת כל מקום מן הוזהמא ומסתלקת אל הזווית, דוקא זה שנדמה בתקופת ההשכלה כאשפה (כלומר הסביבה היהודית), יש לו עכשו חן מיוחד בעיני היהודי. היהודי של עכשו מבקש דוקא "אותה הזווית", אשר יוכל להסתר בה, כדומר, יראה את עצמו עומד בתוך שלו, בתוך כתלי ביתו.

וחוץ מזה, הנה באותם הימים עדיין לא היה לעם כל מושג ע"ד עבודה עצמית שהיא כולה שלו. היהודי המרגיש והחושב דרש, לכף היותר, צדק ומשפט מאת אדוניו. אך מעולם לא עלה על דעתו לעורר בקרבו אפילו רצון כל שהוא לשנות את רגשותיו הצבוריות בנוגע לעתידות עמו, עצמו ובשרו. כ"סוסתי" של ר' מנדלי אנו מוצאים סטירה חריפה המענישה אותם, "השופים החדשים", אשר ראו בהשכלה את הדרך היחידה לחזור ולעשות את, הסוסה" לאדם. כל בריה קבע לה היוצר בשעת יצירתה חושים ואברים מיוחדים לעצמה, כדי למצוא על ידם כל מה שהיא צריכה לקיום נפשה: פה לה — לאכילה; אף לה — לנשימה; רגלים — להליכה; וישר הדברים כגון: שחוק, ריקדה וקפיצה גניחה באצטאדון ובתי-קרקסאות הם שטותים בעלמא. מאותם הדברים שהבריות הסתגלו להם לאחרונה וקריונים אצלם בשם: "השכלה" — כך עונה הסוסה את ישראל בעד הרחמים. הסוסה אינה מאמינה באהבת האדם לאדם. כמדת הרחמים והחנינה. היא מפקפקת גם בהאוטו-ליטרסימום, לאמר: ברנש תועלת האנושי, הגיור ואומר, שכל מה שנמעטים לענות ולסגף את האדם. בה במדה מסוגל הוא יותר להביא תועלת להכלל, היא בוטחת רק ביושר, בצדק. ואולם בכל דבריה לא ישמע אף פעם אחת קולו של רגש החיים הברוא, המעורר לעבודה כבירה. כי מה הן באמת הציונות, הטיריטוריאליזם, הבינדיזיות" וכ"ל יתר התנועות שהתחילו מעוררות את הלב היהודי, אם לא האינסטינקט העימי הקורא לעבודה עצמית.

בימיו של אברמוביץ היה היהודי פסיבי בתור עם, ועכשיו כמדומה שאקטיבי הוא. בדורו של ר' מנדלי היו הרגשות הסוציאליים של היהודי אטומים; לא היה לנו צבור המכיר את עצמו; היו לנו רק יחידים, פרטים בודדים. שרק צורת חיים חיצונית איגדה אותם יחד. — רופפת וחלשה היתה ההכרה ברחוב היהודים של ר' מנדלי, אע"פ ש"מבחוץ הצטיין הרחוב בכל סמני הרוחניות, וכל היודים ובתי המדרשות היו מלאים פאות, פוזמקאות ועקבים חשופים. תוכו של הרחוב נחר, פסקו החיים ממנו וכולו כאילו קפא. וכונו היהודים של עכשו, נראה ההבדל שבין אותו העבר וההווה שלפנינו גדול כל-כך, עד שכמעט אין עינינו תופסת עוד כלל בקשר הטבעי שבין הסבא ונכדו

II.

ובכל זאת, לאחר כל העיונים האלה, הנה מגיע ועולה לאונינו מתוך כתביו של ר' מנדלי קול, שידוע הוא לכולנו, ובכף יצירותיו אנו פוגשים פרצופים קרובים, פרצופים שרגילים אנחנו בהם. כנראה, עדיין שרוי בתוכנו איזה "גלגול" נשמתו של אותו היהודי אשר חי בימי ניקולי. או אולי גלה אברמוביץ בנשמתו הגלותית קמט מיוחד הקיים לעולם ושגם הנכדים לא יכלו להכחירו בתוך נשמתם הם?

אמת, אם נבוא לנתח את כתביו של ר' מנדלי פסוקים פסוקים לא נמצא בהם מספה ונתיב הדומים לדרכיה-הגלות אשר אנו דורכים בהם היום. אבל כלום אפשר להשוות קלסתריום ופרצופים שיוצאו מתחת ידי אמן לפוטוגרפיה ישנה של פוטוגרף קדום? ודאי נשתנו פני חיינו. ודאי נשתנתה גם פנימיותו ישותנו. ואולם הקמטים הנסתרים, העמוקים שבתוך נשמתנו הגלותית. ואשר רק עינו הבהירה שלחאמן ברוך ה' תופסת בהם, — המה נשתנו רק שנוי קל. ואם עולה לנו לגלות את הקמטים הללו, הרי גלוי זה בא לנו מיד, אברמוביץ, אשר עשה את מבחולו שמש לנקודה הפנימית, בנקודת היהדות".

כנגוגול שכנו בן ארצו, תאר לנו אברמוביץ את דורו וזמנו שלו, ואולם כשכנו זה שלח גם הוא את מבטי להדור אל תחת בגדי זמנו, וחשף לעינינו נשמות ערטילאות, אפשר נשמות יהודיות נצחיות. וכמו שמנוגול נהנים עדיין הנכדים שלשים ורבעים לתקופתו הוא, כך אנו נהנים עוד היום מ,ספר הקבצנים" ומסעות- בנימין-השלישי" של אברמוביץ. כבכל הספרים הקלסיים יש גם בכתבי אברמוביץ (ואברמוביץ הוא הוא סופרה הקלטי של הגולה אשר ברוסיה) איזה כשוף שומר וקסם מיוחד, שאינו נכנע לאומר ודברים, — איזה כשיף, המכריח אותנו, בני שלשים ורבעים, להרגיש את עצמנו קרובים לאבותינו ואבות אבותינו הבטלנים. הבה הוא סוד הכשוף, שעלתה לו לאברמוביץ לעמוד על קמטה-הטפסיל ושפת נפשה של האומה הישראלית? אם בזה שהצליח להראות לנו את הריתמום המיוחד של קהל עדת ישראל, או בזה שהבהיר את הסתירות והנגודים שבנשמת הגולה אשר ברוסיה? והיה אך שיהיה; כשאנו מסיימים את, ספוריה-המעשית" הידועים של ר' מנדלי. הרי אני מרגישים בלי אומר ודברים כי בא אדם והכריח אותנו להסתכל יפה יפה בתמונה, שאני מכירים בה את עצמותנו — את קלסתר פניה של עדה יהודית, הקרויה, כללית-ישראל".

ש. י. אברמוביץ נעשה צורה של כנסת ישראל עם קבוישתה החולנית יפרשת הייה הנשמיים הגרועים המטורפים. לא בטפוסים בודדים ציר לפנינו את הדורות הקדמונים, כי אם בכל מלא היקפם. הוא מסר לנו את תמציתו, את רוחו של בן, העם הנבחר" שחיו עוברים בין בית המדרש והשוק. ואם גם נשתנו הצורות החיצוניות, לא על נקלה תשתנה נשמתו ומדותיו של קבויץ גדול. כל מה שאנו עושים יש לו סמני סדרות" — קובל אברמוביץ, והוא מתאר את מוהותה של חתונה בימים ההם, "אפילו הנשיאין — מין מקח וממכר הוא. האשה נקנית לו בנדוניה, במלבושים ותכשיטים, והוא מתנה עליהם מקודם, אם נתקיימו התנאים, כפי המדיבר" בפרוטרוט בדברי הברית, הוא נוטל את הכלה והולך עמה לחופה עם השדכן ועם הברדחן ועם כל חבורת כלי הקודש, שמרוהים מעסק זה. אומר לה בפומבי: "הרי את מקודשת", ומעתה תלדי בנים לי, תעשי לי כל מלאכה ותסתנפי עמי ביחד עד מאה ועשרים שנה ואם נאה את אי מכווערה, חכמה או מפשית — אין דבר זה נוגע אלא לך לעצמך ולא לי. . . לא בני מלכים אנו ואין לנו פנאי להסתכל בנוי, וכווצא בדברי שטות והבלים. יהודים אנו, טרודים בפרנסה הננו. . . סוחרים אנו, תנונים הננו, תגרנים וסדרסורים טרודים". . . (ספר הקבצנים). ואנו הנכדים מרגישים, שכל דבור ודבור של מנדלי הסבא פוגע בגו, הנכדים, פוגע בלב היהודי, שהסדרסות חדרה גם אל קדשי קדשיו.

כשאנו רואים באיזו דמית נתגלית לישראל המטורף פדנסה יהודית, ועינינו נפקחות פתאם לראות תמונת השוק היהודי המלא סמרטוטרים

לפופים, רעבים ורוים, התועים פה ושם, עמוסי צרות צרותיהם, ולטושות וכולטות עינים טרוטות וסומקות של הסרטורים השפופים; אדר אולי תמכר, חשן שמא תקנה; נעלך אפשר בלתי; תחתונך שמא נקרעו לקרעים שאינם מתאחים; אולי לטלא צריך אתה; או לסמרטוט אתה זקוק. וכעבכרים מרעלים הם רצים וסובכים כל היום מפנה לפנה; תחבים את חטמם ומריחים שמא ימצאו פת קיבר... וכא"א טרוד; כא"א ממעך ולוחץ את הרקה; כא"א נושך שפתו בעינו; מציע הצעות ומשתקע בנכבי שרעפוי; כא"א כובעו שמוט לו מאחוריו ורץ. רץ בתוך עולם התהו; כל מיני הנויות, הפתחים" למשא ומתן; כל מיני שולחנות וספסלים, ארגונים ישנים ודרגשים רעועים. והחיוקי שבעים ושבעה חנונים ותגרנים בקונה אחד, קבצן שכמיתם, מושכים אותו לתוך "מקלטם" ומבטיחים לו הרים וגבעות; וגם המוכר גם הקונה נשבעים ככל הקדוש ויקר להם, בחיי נשותיהם ובניהם, בחלקם לעוה"ב ומאמינים אחד בחברו ככניחת הכלב" (וססתו).

בקרואנו את הדברים האלה, על כרחנו אני מרגישים, שרגלנו עומדות ברחוב היהודים של עכשו, ואנו רואים אותו לפנינו על כל דלותו, המוני יסאונו. כלום אין אנו פוגשים ברחובות הסמוכים לברוזה בורשה, באודיסה אותם הפרצופים שראה אברמוביץ בשעת היריד ביארמוליניץ? יהודי בהמונו של היריד — שומע אתה — הוא דג במים... שם הוא מקום חיותו; ממש: וירגו" — שיהיו כדגים. בהלך וערבובי: שם אני רואה יהודים רצים אחד-אחד, שנים-שנים מויעים מאד. הכובע שמוט לאחוריו הראש, הירד עסקנית, מתנועת אילך ואילך. האגודל כוזקף וקצית הקן בין השנים; — מו"ט! מצא יהודי עצה טובה, מצא! ושם רצים בנשימה אחת סמרטטורים, סרטורים, שדכנים, סמרטטורות, תגרניות עם סלים, יהודים עם שקים ותרמילים, ויהודים דלים וריקים בלא כלום, בעלי-בתים כרסנים ופני להבים פניהם. אין פנאי, אין פנאי! רגע בסלע!" (וספר הקבצנים).

עד היום ערוב הוא ההמון היהודי, ולקיבתו אין כל, התמנות; עד היום מתפרנס ההמון היהודי בשה"י פה"י, ופגרים מתים שבים לתחיה בהגיע לאוגם שיחה של עסק וקנוניא: עד היום אני יכולים לחזור מתוך שחוק מר על פומונו של אברמוביץ; יהודי אפילו כשהוא גוסס, כיון שהוא שומע דבר ענק, מיד דעתו מתשיבת עליו, ומלאך המות נרתע לאחוריו ואינו שולט בו באותה שעה".

שלוש יעקב אברמוביץ, זה המשורר של הקדושה - החולנית שלנו, העמיק לגלות את ההפכים והסתירות המשונים שבנפש היהודי, המסתגף ומתנהג כקדוש" (לקיבתו אין כל התמנות) ומחו ולבו מלאים באותה שעה הולי חולין (את הרע שבשונאי לא הייתי מקלל כי יודקק ליהודי, בשעה שמחשבתו טרודה בעסק. אותה שעה הוא מבטל את הכל, נותן עינו אפילו באהבו ואחיו ועושה אותם גל של עצמות), ואותו הקמט המשונה בנשמתו של היהודי, נשאר כלו כמו שהיה לפניו. אפשר נעשינו מאו ועד עתה במקצוע הכלכלה יוצרים במקצת, אפשר נעשינו אירופאים במקצת ועובדים את עבודתנו אנו במקצת, אבל החדוש הזה עוד לא הספיק לפשט את הקמטים הישנים שבנשמתנו ונקבוע במקומם קפואים אחרים בתוכה. יכול הקורא, המתחיל קורא את ספריו של ר' מנדלי, לחשוב בלבבו, כי מכין הוא ומומין את עצמו לחלוט על דבר זמנים ודורות שכבר עברו ובטלו מן העולם. כשהוא מסיים את קריאתו אין הוא נפטר מאברמוביץ אלא מתוך רגש אחר לגמרי: מתחת לדורות החיים שמלפנים, מתחיל בוקע ועולה לפניו מין מהות הקרובה אליו, המפרכת כחיה גמורה, ועושה שמות בלב יהודי.

III.

שלוש יעקב אברמוביץ הוא, כידוע, האמן היהודי הראשון שלנו במאה התשע-עשרה, אשר התחיל מסתכל בכונה מיוחדת בהמון היהודי. פיו יקבנו "כנסת-ישראל", "בלל-ישראל". אבל באמת טפל לא במושג תיאולוגי או היסטורי, אלא בהמון היהודי החי והמרגיש. הוא נגש להמונו לא כחבריו של תקופת ההשכלה, אשר הטיפו ראשית כל לדרך ארץ ומנהגים אירופאים ולצורה הצינית שרוח הבריות נוחה הימנה. אלא מתוך הבנה של אדם מודרני, אשר ספג את כל הצער האי-קונומי של עמנו. לא קדם לר' מנדלי אדם שהייתה עינו פקוחה כל כך לראות ולהבין את הדלות והיהודית. עובדה זו, שמתוך אי-אכילה הולכת קיבתו של היהודי ומצממקת עד ל"פחות מכות", היתה לנגד עיני אברמוביץ תמיד, ובצבעים הרפים, אכזריים, ציר את ההמון הקבצן, הממלא את קבציאל ובמלון, ופרה ורבה ומקיים מצוה גדולה זו — לא יהלך קבצן מקרב הארץ. יחד עם זה מלאים כתביו של ר' מנדלי רחמים רבים לאותו ההמון, שאין לו שום, התמנות" בעולם הזה. וככל שעה וככל מקום שאפשר לו הדבר, הוא משתדל לעשות קורת רוח כל-שהיא להמון היהודי הערוב. אותו האמן הגדול של מסעות בנימין השלישי נעשה פתאום מתורגמן ל"זמירות של שבת" ול"פרק שירה", מוציא לוחות להמון האומלל ומנחמהו ב"היודי" שלו. והוא הוגה תמיד את הרעיון לתרגם בשביל ההמון, להסביר ולבאר לו את ספר ה"תהלים". רוצה הוא ר' מנדלי לחזור ולקרב את לבם של אחיו העלובים אף היופי וההוד, שכבר הדלי להבינם, היא חודר לתוך הפסי-כולוגיה של החומר העתיק-יומין הקרוי "יהודי", שהוא עצמו אינו אלא ניכא אחת ממנו, והוא מוציא מנתיקו את הכח המדפא הטמור וחבוי בחגו ומועדיו, בימיו הנוראים והיו בית מדרשו וחצרות אלהיו, ובוה הוא מגלה ומוציא מחביונם את אלפי הסתירות וההפכים שבהי ההמון היהודי, אותו ההמון המבטל לפעמים את ישותו וערכו אם מתוך הרחמים שב לבו לעצמו או מתוך הלגלוג שב לבו לעצמו.

ואולם כל השרטוטים הנאים הפסיכולוגיים, שיוצאים מידו אברמוביץ בשעה שהוא עומד בתימה זו, ההמון היהודי לא היו שומרים את כתביו מכליון, אלמלא היינו מרגישים בהם יחס מיוחד, טבעי ומוסרי, לאותו ההמון, יחס תמים וצנוע כזה של אברמוביץ לחיו העם אינו מצוי בספרותנו. פתגמו, נימא אנכי בחומר העתיק הקרוי יהודי" איה, כמליצה שדופה" של סופר. ר' מנדלי עם הצחוק העוקץ שעל שפתו הדקות, סופר עממי הוא בכל מובנו הקלסי של המלים האלה. הסופרים העממיים הגדולים של הרוסים, למשל, שהיו אחוזים ודבוקים דבקות גמורה בעמם הפשוט, הם ירדו עד המדרגות התחתונות של חיי העם, מפני שהרגישו ששם, רק שם יחורו וימצאו את עצמם, את נשמתם הם שאינה אלא חלק מנשמתו הגדולה של העם כולו. בלי כל עיונים וסלסולים יתרים היו טובלים בתוך אטמוספירה של קבוץ גדול, כשהם שואפים ומתאווים לינק ולספוג אל תוכם את המעולה ואת העדנה שבנשמתו.

ודבר זה בלבד, שאברמוביץ חדר אף תוך תוכה של שפת היהודי הפשוט, מוכיח, כמה העמיק לטבול בתוך העם היהודי. לפניו לא היה איש ומועטים הם אחריו אשר נתברכו באוון פתוחה כמותו לקלוט ולהבין את שפת העם, קראו נא אוזו מספריו של דיק, אשר לא נגש אל העם מתוך פשטות וסתמימות, אלא מתוך רצון להריד ולהוכיח, והקבילו את סגנונו הוא לסגנונו של אברמוביץ, ומיד תכירו את ההבדל הגדול שבין שניהם. דיק לא

בא על מנת ללמוד, אלא על מנת להיות מלמד לא-קרוא. אבל אברמוביץ בא אל העם לא מתוך כוונת ועיונים מיוחדים, בלי כל טענות ותביעות קודמות, והתחיל מתבונן בעין פקוחה לחייו ומקשיב באוון פתוחה ללשונו, ולפיכך סגל לו אברמוביץ את רוח שפת העם, והיו ליוצר הלשון היהודית של עכשו. שלא היתה באמת עד אברמוביץ אלא זרנון מאוס ונלעג.

שפת כל קבוץ היא היא הקרום הדק והאחרון של נשמתו. ואברמוביץ, שהיה טובל תמיד בתוך נשמת העם היהודית, קרם עליו ממילא אותו קרום הנשמה הדק. עוד יעברו דורות הרבה, ואנחנו אל בית מדרשו של ר' מנדלי נלך לשמוע וללמוד מפיו את הלשון, שבה מדבר וחושב ההמון היהודי.

אותו היחס הטבעי אל העם מוצא מוקדו של אברמוביץ גם ביצירותיו שלא עלו יפה. כשאנו קוראים את "פרק שירה" שלו, את "זמירותיו" או את "היודי", הרי אנו תמהים לראות, עד כמה גדלה חבתו להעם ועד כמה ידע להעריך ולכבד את חיי רוחו. נדמה לו להמבקר שהמחבר קנא קנאה של קדושה לאותם הזומדים הקדמונים, שמתוך מסירות נפשם הגדולה לעמם נתנו לו את ה"צאינהוראניה" ואת "מנורת המאור", כדי לתת גם לו חלק ונחלה באוצרותיה העתיקים של היהדות. מרובים רחמיו של אברמוביץ לעמו, שרוחק בצד לו מעל ספריו הטובים והוא מפרנס את עצמו בתרגומים גרוועים, ויתן את לבו להמציא לו עזרה כל שהיא לפחות.

ההבדל בין הסופרים החדשים (יהואשי), האומרים לתרגם את התנ"ך לעם, ובין אברמוביץ גדול הוא מאד, כי על כן הוא הבדל עקרי. החדשים חולמים על שפה לאומית חדשה, ולאברמוביץ, בשעת שהתחיל יוצר את יצירותיו, לא היו מעולם כונות כאלו. החדשים אידאולוגים הם, ראציונאליסטים הם, בשעה שאברמוביץ שר את שירתו "כאשר תשיר הצפור" בתמימות גמורה ובלו כל מחשבות והחלטות פוליטיות-לאומיות קודמות, ואעפ"י שהחדשים נראים לכאורה מעילים יותר עפ"י הדורם החיצוני, מכל מקום אני מרגישים שאיתו האמן אשר תרגם את הפרק הי"ח בתהלים.

"עם וויינט די ערד זיך, ס'שטרעמט אונטען,
 "עס ציטעיען פין בערג די גרוניצען —
 "קראך, קראך! אט ווא'יען זיי זיך איין
 "זיי באלד ער קומט אין כעס אריין.
 "פינס נאו איהט זעצט ארום ארויך,
 "א פייער פלאמט פון מיל ביי איום
 "און גליהענדע קוילען פליהען הויך
 "עס ברענט, עס שרפח'ט אימענס!
 "ער ניגט זעס הומעל, גרעט ארונטער,
 "א וואלקען שארט די פיס איהט אונטער,
 "ער רויט אריין כ"וב, ער פלייט געשיינד
 "און שוועזט אייף אליענעל פון דעס ווינד" —

שקרוב יותר גם להעם הפשוט גם לרוחו של ספר ה"תהלים" שלנו. אטוף, עלינו לעמוד על סגולתו העיקרית של אברמוביץ, שבה מצטיינים רק המשוררים והסופרים הנבחרים שבכל עם ועם. כונתנו לאותה הפנטסיה ברוכת האלהים הנותנת לאדם כח לראות בכל פרט את הכלל, לציר את המאורעות הבודדים בקיום ושרטוטים כאלה העושים את הכלל שקוף מתוך הפרט. לכך מסוגלים רק אלה שעונים תופסת ורואה את הכלל, הרואים את הסיגנט זה שבחיים, אלה שמעיין הקיום האנושי אינו נחלק אהם לטיפין טיפין. רק אותה הנשמה, הטובלת בים החיים, בתיים הרחבים ולא במים סאה של חייה היא בלבד, — רק נשמה שבו יש בכחה לראות ולהרגיש תמיד את הכלל הגדול,

את הנשמה הכללית של הקבוץ. ומעטים הם הסופרים שקדמו לאברמוביץ ושקמו בימיו, שאנו מוצאים בהם סקירה סינטטית כזו המקפת את כל רחבם של חיינו והיותנו. סגולה זו היא גולת הכותרת שר כתבי ר' מנדלי, ובזכותה יהיו הכתבים הללו חביבים ויקרים לנו עוד לימים רבים, רבים מאד, ותמיד ימשכו אחריהם לכותיהם של המעולים והנבחרים שבעם.

בקרויב יצאו כל כתבי אברמוביץ ביי"ב כרכים לכבוד יובלו. בהם נמצא גם את הכתבים שכבר כלו משוק הספרים, ודאי תמצאנה בהם גם יצירות כאלה, שהיו ממונות בשולחן הסופרים ומחכות כי תגיע שעתן להגלות. למוקדו של ראש סופרינו-הקלסים יהיה יום צאתם של כל כתבי אברמוביץ יום חג באמת.

ואעפ"י שדמותו הרוחנית של ר' מנדלי לא תשתנה ע"י הדפסת כתביו מחדש, מכל מקום תעשה בולטת ובהירה יותר מאשר עד עכשו כשהיינו קוראים את ספריו קטעים-קטעים. וכמה גדולה תהיה עמחתי של הסבא שלנו, ר' מנדלי, כשיראוהו נכדיו וניניו בהג יובלו הגדול, במלאות לו שבעים וחמש שנים, ופניו שבים ומאירים כפני "צעיר-רוקם". אחרי בלותי היתה לי עדנה — מקרא זה רשאי ר' מנדלי לקרוא על עצמו, שכמעט נשכח בשנות התשעים וחור ונעשה לכולנו בעשר השנים האחרונות, סבא" חביב ואהוב, יוצר ספרותנו ושפתנו ואשר גלה לנו את היחס הטבעי והנאמן אל ההמון היהודי ואל הכלל, שבתוכו חי, חושב ומרגיש היחיד.

יהי רצון שלא תהייה שבעים והחמש השנים דמעמסה על שכמו של הסבא החביב והאהוב שלנו, ונוכה אנחנו, נכדיו, לראות אותו חי ועובד בקרבנו וסמוך לנו לאורך ימים!

ש. ניגר.

שְׁתֵי הַתְּחִלּוֹת.*

(ה"טכסא" וה"מססה" של ר' מנדלי מוכח ספרים)

... לא רק בתכנית יצירתו של ר' מנדלי מתגלה המשך המסירה שקבעה סופרים מטפוסו של ריב"ץ — "קנקן ישן מלא חדש", אלא שגם על פי מהותו ודעותיו — לרבות את עוקציו והתוליו — יהודי היהודים", הוא ר' מנדלי, וקורבתו אחי העם הוא יותר פנימית ועמוקה מזו של משכילי דורו.

ולפיכך אתה מוצא בו שהוא קונסרטיבי במדה ידועה, לא כחבריו המשכילים שהיו אהבי הרשות, ואף על פי כן רדיקלית ועמוקה היא השקפתי על החיים היהודים בכללם יותר מהשקפתם של חבריו המשכילים.

קונסרטיביותו נראית בשעה שהוא עומד בענינים שבין אדם למקום — מענין שאלת הדת ותקוניה. כמובן, אין הוא מתנגד לתקונים מועילים, אבל אין הוא אחריהם. אחד המשכילים החביבים, שאת צורתו צר מנדלי, ר' רפא"ל, הוא מן ה"וקנים הילדים", ה"למוד-ואיום" שבהשכלה, ש"למראית עין היו יהודים פשוטים ככל המונם בלשונם ומעליהם", לא נבדלו משאר בני ישראל לא במנהגי דת יהודית ולא במלבושם, אלא היו לומדים תורה

* קטע מהרצאה על כתבי מנדלי מו"ס.